

УДК 159.955.4:159.9-051

РЕФЛЕКСИВНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ЗАСІБ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Носко Л.А.

Інститут психології імені Г.С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України

У статті висвітлюється проблематика організації рефлексивно насиченого освітнього середовища студентів-психологів у вищому навчальному закладі. Рефлексивно насичене освітнє середовище розглядається автором як засіб професійного становлення майбутніх психологів та ресурс підвищення якості їх професійної освіти. Творення такого середовища у вищому навчальному закладі є втіленням ідеї розвивальної освіти, спрямованої на створення «найближчої зони розвитку» студента спеціальності «Психологія». Процес творення рефлексивно насиченого освітнього середовища забезпечує можливість безперервного «занурення» студентів у контекст майбутньої професійної діяльності. Результатом такого «занурення» є сформованість рефлексивності психолога як базового інтегрального синтезу.

Ключові слова: Рефлексивно насичене освітнє середовище, рефлексивність, освітній простір, професійна освіта, розвивальна освіта, суб'єкт.

Постановка проблеми. Професійне становлення майбутніх психологів відбувається насамперед за умови організації ефективної учбово-професійної діяльності, котра детермінує становлення особистості професіонала у сфері психологічної практики, розвиток його професійно важливих якостей і професійної компетентності та суб'єктності. Проявом професійної компетентності та ознакою професійної суб'єктності психолога є його рефлексивність. Рефлексивність психолога розглядається нами як системне специфічне, унікальне утворення, в якому поєднуються психічна властивість й індивідуальна якість особистості і суб'єкта психологічної практики. Розвиток рефлексивності, з нашої точки зору, можливий тільки у рефлексивно насиченому освітньому середовищі (осуб'єктивованому просторі – за Т.В. Менгом), у якому розгортаються життєво значущі ситуації і події, створено всі умови для занурення у себе, звернення до власного внутрішнього світу, наявні можливості для його упорядкування та переструктурування, тобто створюються умови для становлення особистості психолога, розвитку суб'єктної активності та формування її рефлексивності. Проблематика рефлексивно насиченого освітнього середовища є недостатньо представленою у наукових дослідженнях. Відсутні дослідження впливу рефлексивно насиченого освітнього середовища на формування та розвиток рефлексивності майбутнього психолога в умовах вищого навчального закладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ученими розглядалися питання: методологічних підходів до створення освітніх просторів (Ю.М. Швалб), методологічних засад дослідження освітнього простору особистості (Т.В. Ткач), психолого-діяльнісного проектування освітнього простору студентів-правників (Н.О. Євдокимова), проектування інтегральних гуманітарних освітніх просторів (О. Я. Данилюк), створення рефлексивно насиченого середовища як детермінанти особистісного становлення фахівців соціономічних професій (О.В. Чуйко), психологічне забезпечення екологічності освітньої взаємодії у просторі дистанційної освіти (А.О. Застело) та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Спостерігається неузго-

дженість понять «рефлексивно насичене освітнє середовище» та «освітній простір», невизначеність їх синонімічності та тотожності, а, можливо, й конгруентності. Проектування рефлексивно насиченого освітнього середовища студентів-психологів не знайшло свого наукового висвітлення.

Цілі статті. Висвітлити поняття «рефлексивно насичене освітнє середовище» з точки зору професійного становлення майбутніх психологів, визначити його функції та основні умови розвитку у системі розвивальної освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформаційні процеси у вищій освіті останнього десятиліття означили зміну освітньої парадигми (зі знаннєвої на компетентнісну – практико-орієнтовану), котра перетворює сферу освіти у простір осмисленого вибору особистістю «...форм і змісту власної освіти, більш того учень лише тоді може ефективно включитися в систему освіти, коли він сам стає активним суб'єктом її побудови і розвитку» [8, с. 87].

Український психолог Т. В. Ткач підкреслює, що «...через освіту і освітній простір людина набуває можливості віднайти і зберегти себе у своїй самості, а з іншого боку – проектувати свою життєдіяльність і будувати її за цим проектом...» [3, с. 35].

«Ця трансформація породжує власні ініціативи суб'єкта, що втілюються ним в альтернативних сценаріях життєздійснення. Освіта стає не утилітарним надбанням особистості, а перетворюється у соціокультурну умову її розвитку» [1, с. 224–225]. Продовження цієї думки знаходимо у М. Хайдеггера: саме освітній простір забезпечує процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, досягнення соціальної зрілості та індивідуального зростання [5].

Рефлексивно насичене освітнє середовище розглядається нами як ресурс підвищення якості професійної освіти, оскільки тільки таке освітнє середовище створює відповідну систему умов, «...впливів і можливостей для задоволення ієрархічного комплексу потреб особистості й трансформації цих потреб у життєві цілі задля особистісного і професійного розвитку та саморозвитку» [6, с. 235]. Як результат, у особистості з'являються власні цінності, сенси та цілі освіти та подаль-

шого розвитку. З точки зору української вченої О.В. Чуйко: «Рефлексивний характер освітнього середовища – це певна система умов розвитку особистості, яка відкриває перед нею можливості самодослідження і самокорекції соціально-психологічних і професійних ресурсів» [6, с. 236].

Реалізуючи власні потреби, мотиви та інтереси у рефлексивному освітньому середовищі, людина розширює власний освітній діапазон, і цим самим визначає розвиток своєї особистості. З нашої точки зору, створення рефлексивного насиченого освітнього середовища у вищому навчальному закладі є втіленням ідеї розвивальної освіти, розробленої науковою школою Л.С. Виготського (В.В. Давидовим, А.К. Дусавицьким, Д.Б. Ельконіним, В.В. Репкіним та ін.).

Концепцією розвивальної освіти передбачено прима́т суб'єкта учіння та особистості професіонала, її ціннісних орієнтацій, сенсів, мотивів, що актуалізує потенціал її розвитку, а також створює зону перспективного розвитку, рефлексії нових перспектив, дозволяє сформува́ти метарефлексивну позицію особистості професіонала як підґрунтя раннього становлення її професіоналізму.

Реалізація ідеї розвивальної освіти передбачає формування ставлення людини до себе як до суб'єкта, здатного до самозміни та використання внутрішніх джерел власних якісних змін у процесі розгортання навчально-професійної діяльності при вирішенні певних класів задач у сфері їх майбутньої професійної компетентності.

Так, відомий український методолог Ю.М. Швалб розробив модель формування компетентності фахівців соціономічних професій [7], що складається з восьми послідовних етапів, на кожному з яких вирішується специфічна задача:

1. Актуалізація сфери життєвого досвіду, у якому існує даний клас задач – постановка і вирішення конкретної одиничної практичної задачі.

2. Демонстрація розмаїття можливих способів вирішення практичної задачі – постановка і вирішення задачі на виявлення відмінностей.

3. Порівняння можливих способів дії – постановка і вирішення задачі на узагальнення.

4. Аналіз предмета дії як самостійного феномену – постановка і вирішення задачі на побудову теорії предмету.

5. Актуалізація професійної практики, де вирішується такий же клас задач – постановка і вирішення задачі на професійну визначеність // специфіку практичної задачі.

6. Демонстрація зразків професійних способів рішення практичної задачі – постановка і вирішення задачі на набуття професійних способів рішення практичної задачі.

7. Аналіз причин ефективності / неефективності власних професійних дій – постановка і вирішення задачі на виявлення власних ресурсів і обмежень.

8. Актуалізація досвіду розвитку професійних здібностей – постановка і вирішення задачі на розробку програми власного професійного розвитку.

Науковець наголошує, що саме за такого підходу до організації професійної освіти у вищому навчальному закладі студент отримує можливість реалізувати себе як її суб'єкт і суб'єкт власного професійного розвитку [7]. Ми вважаємо, що ці специфічні задачі можуть слугувати

принципами побудови рефлексивно насиченого освітнього середовища студентів спеціальності «Психологія».

Крім того, як вважає наш науковий керівник Н.О. Євдокимова, рефлексивне освітнє середовище вибудовується також за принципами: культуровідповідності, що доповнюється принципом культурологічності; єдності диференціації та інтеграції; антропоцентризму.

Принципи культуровідповідності та культурологічності організують наукову реконструкцію рефлексивних знань, отриманих у рефлексивному освітньому середовищі у процесі колективної взаємодії. При цьому рефлексивно насичене освітнє середовище конгруентне майбутній професійній діяльності психолога як соціокультурній практиці. Цілісність інтегральної системи досягається через узгодження усіх елементів рефлексивного освітнього середовища і сформованість структурних компонентів рефлексивності психолога. Принцип антропоцентризму визначає організацію середовища щодо місця і ролі у ньому майбутнього фахівця у галузі психології.

О.В. Чуйко основною умовою розвитку рефлексивного освітнього середовища вважає (і ми цілком згодні з нею) суб'єктність педагога і студента, «...які, здійснюючи спільну діяльність, взаємозбагачують і взаємодоповнюють один одного, проявляючи обопільний інтерес до предмету взаємодії» [6, с. 237], стаючи рівноправними партнерами та суб'єктами розвитку і власної особистості і рефлексивного освітнього середовища.

Функціями рефлексивного освітнього середовища дослідниця визначила:

– стимулююче-розвивальну – організація пошуку оригінальних і креативних дій у навчально-професійній діяльності; встановлення оптимального балансу між особистісним професійним інтересом і багаторазово повторюваними рутинними діями; поєднання традиційного та інноваційного підходів до організації освітнього процесу;

– навчально-діагностичну – створення «найближчої зони розвитку» задля вироблення «продукту інновації» через постійне оновлення та збагачення досвіду;

– експертно-миследіяльнісну – проектування інтелектуального простору, що дозволить модернізувати, раціоналізувати і модифікувати способи діяльності, спрямовані на вирішення проблем дискретного характеру в освітньому процесі;

– етико-психологічну – забезпечення умов прийняття, підтримки і довіри як засобу просування інноваційних ідей, організації конструктивної комунікації та нормування майбутньої професійної діяльності [6].

Професійне становлення майбутнього психолога при «зануренні» у рефлексивно насичене освітнє середовище проходить такі послідовні етапи:

I етап – Пізнай себе! – трансляція суб'єктної позиції в освітню, формування комунікативної й оціночної компонент рефлексивної компетентності.

II етап – Створи себе! – розвиток мотивації до творчого пошуку, розвиток рефлексивних здібностей та умінь, формування рефлексивної позиції.

III етап – Реалізуй себе! – здійснення рефлексивних дій та операцій у професійно орієнтованій діяльності, усвідомлення професійного досвіду, формування рефлексивності як інте-

гральної, унікальної психічної властивості та індивідуальної якості психолога.

Функціонування рефлексивного освітнього середовища є результатом проектної діяльності власне суб'єктів, умотивованих за власним бажанням на творення і розвиток цього середовища як простору їх можливостей, що у подальшому визначає розвиток їх особистості. У такому просторі виникають принципово нові джерела розвитку особистості за рахунок інтеграції різних технологій, форм і джерел освіти, що сприяє виходу студента-психолога за межі своєї визначеності: зовнішньої (соціокультурна ситуація) та внутрішньої (рефлексія) у зону вільної самодетермінації, де стає можливим нарощування («приріст», за А.К. Марковою) смисло-творчого діяльнісного потенціалу майбутнього психолога. Безумовно, таке середовище має бути насамперед екологічним, а це означає:

- узгодженість ціннісних нормативів і настанов суб'єктів освітньої взаємодії;
- збереження особистісної ідентичності суб'єктів освітньої взаємодії;
- створення умов рівноправного спілкування, партнерської взаємодії та взаєморозуміння між суб'єктами рефлексивного освітнього середовища;
- розширення сфери суб'єктивних можливостей в постановці і реалізації освітніх цілей усіх суб'єктів рефлексивного освітнього середовища;
- розширення простору реалізації освітніх інтересів як провідного мотиву професійної освіти;
- ріст можливостей самореалізації і досягнення успіху;
- підвищення рівня взаємної відповідальності, безпеки і захищеності;

– відповідність освітніх ресурсів вимогам екологічної безпеки;

- підвищення відчуття комфортності відносно умов здійснення освітньої діяльності у рефлексивно насиченому освітньому середовищі;
- зниження переживань фрустрації і страху;
- подолання соціального відчуження;
- забезпечення екологічності освітнього результату.

Висновки з даного дослідження. Компетентнісний підхід до сучасної вищої освіти висуває вимоги щодо професійної компетентності фахівця. Професійна компетентність психолога включає у себе рефлексивну компетентність, яка є зовнішнім проявом його рефлексивності. Рефлексивність психолога розглядається нами як системне специфічне, унікальне утворення, в якому поєднуються психічна властивість й індивідуальна якість особистості і суб'єкта психологічної практики. Розвиток рефлексивності, на думку автора, можливий тільки у рефлексивно насиченому освітньому середовищі. Рефлексивно насичене освітнє середовище розглядається автором як ресурс підвищення якості професійної освіти, у якому розгортаються життєво значущі ситуації і події, створено всі умови для занурення у себе, звернення до власного внутрішнього світу, наявні можливості для його упорядкування та переструктурування, тобто створюються умови для становлення особистості психолога, розвитку суб'єктної активності та формування її рефлексивності. Творення рефлексивного освітнього середовища є результатом проектної діяльності власне суб'єктів, умотивованих за власним бажанням на творення і розвиток цього середовища як простору їх можливостей, що у подальшому визначає розвиток їх особистості.

Список літератури:

1. Євдокимова Н. О. Психологічні засади формування суб'єкта правничої діяльності у вищому навчальному закладі: монографія / Наталя Олексіївна Євдокимова. – Миколаїв: Іліон, 2011. – 420 с.
2. Застело А. О. Психологічне забезпечення екологічності освітньої взаємодії в просторі дистанційної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / А. О. Застело. – Запоріжжя, 2012. – 20, [1] с.
3. Ткач Т. В. Освітній простір особистості в економіці знань: монографія / [Т. В. Ткач, В. Й. Бочелюк та ін.]; за ред. Т. В. Ткач. – Запоріжжя: Вид-во КПУ, 2009. – 172 с.
4. Ткач Т. В. Освітній простір особистості: психологічний аспект: Монографія / Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України / Т. В. Ткач. – К.; Запоріжжя, 2008. – 272 с.
5. Хайдеггер М. Искусство и пространство / М. Хайдеггер // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М., 1991. – С. 95-102.
6. Чуйко О. В. Особистісне становлення суб'єктів професійної діяльності у соціономічних професіях: Монографія / О. В. Чуйко. – К.: АДЕФ-Україна, 2013. – 280 с.
7. Швалб Ю. М. Методологические основания разработки системы профессионального образования в вузе (на материале специальности «Социальная работа») / Ю. М. Швалб // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського: збірник наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 5. – Миколаїв: МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2010. – 346 с. – (Серія «Психологічні науки»). – С. 305.
8. Швалб Ю. М. Методология и теория экспертной деятельности: психологические аспекты: Монография / Ю. М. Швалб. – К.: «Основа», 2013. – 240 с.

Носко Л.А.

Институт психологии имени Г.С. Костюка
Национальной академии педагогических наук Украины

РЕФЛЕКСИВНАЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СРЕДА КАК СРЕДСТВО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ ПСИХОЛОГОВ

Аннотация

В статье рассматривается проблематика организации рефлексивно насыщенной образовательной среды студентов-психологов в высшем учебном заведении. Рефлексивно насыщенная образовательная среда рассматривается автором как средство профессионального становления будущих психологов и ресурс повышения качества их профессионального образования. Проектирование такой среды в высшем учебном заведении есть воплощением идеи развивающего образования, направленного на создание «ближайшей зоны развития» студента специальности «Психология». Процесс проектирования рефлексивно насыщенной образовательной среды делает возможным непрерывное «погружение» студентов в контекст будущей профессиональной деятельности. Результатом такого «погружения» есть сформированность рефлексивности психолога как базового интегрального синтеза.

Ключові слова: Рефлексивно насыщенная образовательная среда, рефлексивность, образовательное пространство, профессиональное образование, развивающее образование, субъект.

Nosko L.A.

Institute of Psychology named after G.S. Kostiuk
The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

REFLEXIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENT AS MEANS OF PROFESSIONAL FORMATION OF THE FUTURE PSYCHOLOGISTS

Summary

The article discusses the problems of the organization of the educational environment of intense reflexive psychology students in higher education. Reflective rich educational environment is considered by the author as a means of professional development of future psychologists and resources to improve the quality of their professional education. Designing such an environment in higher education is the embodiment of the idea of developing education, aimed at creating a «zone of proximal development» of the student specialty «Psychology». The design process is reflexive rich educational environment allows continual «immersing» students in the context of future professional activity. The result of this «immersion» Maturity has a reflexive psychology as a basic integral synthesis.

Keywords: reflective rich educational environment, reflexivity, educational environment, vocational education, developmental education, the subject.